

Zwarte gaten

Iedereen weet dat loterijen veel minder uitkeren dan er wordt ingelegd. Toch geven we vrolijk miljoenen gulden per jaar uit om een gokje te wagen. Is dat niet in strijd met de economische theorie, die uitgaat van rationeel, calculerend gedrag? Een mogelijke uitweg is dat de koper van een lot van één gulden pakweg vijftig cent overheeft voor de prettige gedachte dat hij morgen miljonair kan zijn. Zo kunnen theorie en empirie nog met elkaar worden verzoend. Moeilijker te verklaren is waarom spelers aan de roulette-tafel hun geld liefst inzetten op geluksnummers. Om dit te begrijpen moet de psychologie te hulp worden geroepen. Volgens Langer willen mensen, zelfs in zui-vere kansspelen, het gevoel hebben dat zij het lot 'in eigen hand' hebben in plaats van het door puur toeval te laten bepalen. Uit experimenten bleek dat proefpersonen die 'illusie van controle' positief waarden en er een geldbedrag voor overhebben¹. Heel menselijk en herkenbaar, maar voor economen irrationeel want niet passend in hun theorie.

Er zijn meer voorbeelden van empirische resultaten die niet goed in de gangbare economische theorie passen. Ze staan in de economische literatuur bekend als 'anomalieën'². Vooral de experimentele economie en de financiële theorie hebben laten zien dat mensen van vlees en bloed zich niet altijd gemakkelijk in de mal van homo economicus laten persen en dat markten niet altijd zo perfect werken als wel wordt aangenomen. Ook op de arbeidsmarkt zijn verschijnselen waargenomen die strijdig zijn met de gangbare theorieën. In dit speciale nummer van ESB (nummer 4000) wordt een aantal van deze anomalieën besproken. Zij laten zien dat de economie als wetenschap nog vele 'zwarte gaten' kent of sterker nog, misschien wel op drijfzand is gebouwd.

Tot de categorie 'zwarte gaten' behoort de verklaring van de wisselkoers. Meer dan twintig jaar onderzoek naar de determinanten van wisselkoersveranderingen hebben nog weinig houvast opgeleverd. De meest gangbare theorie – wisselkoersverschillen weerspiegelen de ongedekte rentepariteit – wordt keer op keer gefalsificeerd (zie Kool in deze ESB). Op de arbeidsmarkt worden we geconfronteerd met beloningsverschillen die haaks staan op de veronderstelling dat identieke prestaties identieke beloningen zouden moeten opleveren (zie Ridder). Op de vermogensmarkt blijkt sprake te zijn van een merkwaardige kronkel in het spaargedrag van ouderen, die noch in de Keynesiaanse spaarhypothese noch in de levenscyclustheorie van Modigliani past (zie Van Dalen). Binnen ondernemingen blijkt de agency-theorie niet toereikend om voorkomende systemen van beloning en motivatie te beschrijven (zie Barkema).

Nog fundamenteeler zijn de anomalieën die Wakker en Van Damme signaleren. Wakker laat zien dat schijnbaar futiele wijzigingen in omstandigheden tot een omkering van preferenties kunnen leiden. Hij zet daarmee de basisgedachte van de economie, dat ra-

tionele individuen op grond van stabiele voorkeuren hun keuzen bepalen, op losse schroeven. Van Damme zet uiteen dat irrationeel gedrag moet worden verondersteld om het tot stand komen van transacties op financiële markten te verklaren. En Pen wijst erop dat economen eigenlijk niet weten waar het uiteindelijk allemaal om begonnen is: als het gaat om de meting van nut of welvaart schiet het vak te kort.

Wat moet de economische wetenschap met deze anomalieën aan? Uit de bijdragen aan dit nummer blijkt dat twee ontsnappingsroutes kunnen worden gevolgd. De eerste is de bestaande theorie verder uit te bouwen en te verfijnen tot de tot dan toe onbegrepen verschijnselen erin kunnen worden ondergebracht. Dit is het gebruikelijke patroon van ontwikkeling van wetenschappelijke kennis. Economische onderzoekers gaan op zoek naar ontbrekende stukjes van de legpuzzel om de invloed van de geldhoeveelheid op de reële economie beter te begrijpen (Fase in dit nummer), het gedrag van wisselkoersen beter te kunnen voorspellen of de ongrijpbare spaarder te vangen. De gevonden anomalieën vormen dan een bron van inspiratie voor verder onderzoek.

Maar de anomalieën kunnen ook de hele zaak op zijn kop zetten. De bestaande theorie kan niet worden aangevuld of verfijnd, maar moet worden verworpen. De stabiele voorkeuren, de immer rationeel handelende actoren, de puur eigenbelang najagende individuen, de perfect werkende markten – het klopt allemaal niet; de econoom loopt tegen de grenzen van zijn veronderstellingen op. Wat overblijft is een lege huls (zie ook Theeuwes). Er zit niets anders op dan op zoek te gaan naar nieuwe paradigma's of leentjebuurt te spelen bij belendende wetenschappen, zoals de psychologie, de sociologie of de biologie, die misschien wat minder schematiserend, maar daarvoor ook minder vervormend naar het individu en de samenleving kijken.

Wat kunnen we van de anomalieën leren? Ten eerste dat er naast het vele dat we weten ook heel veel is dat we niet weten. Een lesje in bescheidenheid dus en een aansporing tot verder onderzoek. Ten tweede dat economische theorieën nogal wat moeite hebben om de complexe werkelijkheid te vangen. Misschien moeten we daarom minder proberen de feiten in de theorie te persen in plaats van de theorie aan de feiten aan te passen. Samenwerking met andere disciplines kan daarbij helpen om tot dieper inzicht en betere beleidsaanbevelingen te komen.

L. van der Geest

1. E.J. Langer, The illusion of control, *Journal of Personality and Social Psychology*, jg. 32, 1975, blz. 311-328, geciteerd in R.H. Thaler en W.T. Ziemba, Anomalies: parimutuel betting markets; racetracks and lotteries, *Journal of Economic Perspectives*, jg. 2, nr. 2, voorjaar 1988, blz. 161-174.

2. Thaler presenteert in de nummers 1988/1 t/m 1991/1 van de *Journal of Economic Perspectives* een hele reeks anomalieën en voorziet ze van commentaar.